

Cilt X

1951-53

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTUSU
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Müessis :

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü

Müdür :

Prof. M. Cavid Baysun

İSTANBUL, OSMAN YALÇIN MATBAASI

1953

İSTANBUL'DA BAZI CAMİ VE MESCİD MİNARELERİ

Semavi Eyice

İstanbul'un bazı mescid minarelerinin tipleri hakkındaki bu küçük araştırmanın esâsını, 1947 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinin Sanat Tarihi bölümünde yapılan bir seminer çalışması teşkil etmektedir. Toplanmış olan malzeme daha geniş ölçüde işlenerek, müellif tarafından lisans tezi olarak hazırlanmış ve şimdi neşredilen bu yazı ise, 1948 yılı Haziranında kabûl edilen lisans tezinin ihtiva ettiği malzemeden istifade olunarak yeni bir tertibe göre meydana getirilmiştir. Tezin kendisi gibi, bu yazı da bir deneme, bir «önçalışma» dır¹. Bu yazımızda, Türk sanatının en mühim merkezi olan İstanbul'un mescid² minarelerinden bir kısmını tetkik edecek ve bunların muhtelif tiplerinin arasındaki farkları tesbite çalışacağız.

I. Büyük minareler tipinde mescid minareleri:

Mescidlere mahsus olarak yapılan, minarelerin büyük bir kısmının büyük camilerin minarelerinin ufak ölçüde benzerleri olduğu göze çarpar. Mescid minareleri mimarisinde büyük minare tipinin aynen tatbiki, nisbetler uygun düşürüldüğü takdirde, oldukça iyi neticeler vermiştir. Hiç bir sanat iddiası olmayan ufak mahalle mescidlerinde böyle minareler ile karşılaşırız. Muhtelif misâller arasından meselâ Şehremini'nde Koruk mescidinin minaresini (R.8) zikredebiliriz³. Diğer taraftan nisbetler arasındaki ahenksizlik, meselâ Topkapı'da Fatma Sultan mescidi⁴ mina-

¹ S. Eyice, *İstanbul minareleri*, adını taşıyan bu lisans tezinin yalnız Sanat tarihi bölümü kütüphanesindeki nüshası resimlidir. Türk minareleri hakkında şimdiye kadar yalnız bir yazı neşredilmiştir; bk. S. Çetintaş, *Minarelerimiz*, «*Güzel Sanatlar Dergisi*», Ankara 1942, sayı IV, s. 57—74. Bir Osmanlı-Türk minaresinin muhtelif aksasının isimleri hakkında bk. C. Esad Arseven, *L'art turc*, İstanbul, 1939, s. 193; ve aynı müellifin, *Sanat Ansiklopedisi*'nde *Minare* maddesi.

² Burada «mescid» kelimesini küçük ölçüde bir ibadet yeri manasında olarak kullanıyorum.

³ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikat ül-cevami*, İstanbul, 1281, I, s. 167.

⁴ *Hadika*, I, s. 157; bugün harap bir halde olan bu mescid, Selim I.'ın kızı ve 1555 de idam edilen Sadrâzam Kara Ahmed Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan tarafından

resinde olduğu gibi (R. 7), Türk minare mimarisi anlayışına uzak bir eserin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Küçük minarelerin zamanla çok tamir ve tadil görmüş oldukları ve bunların ekserisinin ilk şekillerini muhafaza etmediklerini de daima gözönünde tutmak doğru olur. İstanbul'da XV. asırdan itibaren inşa edilen küçük minarelerin ekserisinin tuğladan oldukları anlaşılmaktadır. Aksaray'da Kızılminare mescidinin⁵ sol taraftaki minaresinin şerefeden yukarı kısmı sonraları tamir görmüş olmakla beraber, (R. 28) kalın şekli ile gövde Fatih devrinin bir eseridir. Muntazam diziler halinde olan tuğlaların arasında kalın harç tabakaları görülür. Bu tip tuğla minarelerde, şerefe taşkınlığına konsol teşkil eden çıkmaların, bugün dahi Anadolu'da tuğla minare inşaatında kullanılan «destere dişi» şeklinde, tuğla çıkmalar ile temin edilmiş olacağı muhakkaktır. Muhtelif mimarilerde çok kullanılan ve daima yaşayan bu teknik muayyen bir devre mal edilemez ise de, bunu XV. asır eserlerinde müşahade ettiğimiz de bir vâkiadır. Vefâ yakınında Voynuk Şuca mescidi⁶ ile Unkapanı'nda Hızır Bey camii⁷ nin minareleri tuğladan işlenmiş «destere dişi» şeklinde sıralanan tuğla çıkmalara sahiptirler, ve aynı hususiyeti yakın zamana kadar Gazanfer Ağa medresesi karşısındaki Sekbanbaşı İbrahim Ağa mescidi minaresinde⁸ tesbit etmek mümkün idi; son senelerde restore edilen Uzunçarşı'da Yavaşca Şahin mescidi minaresi de bu tipin güzel bir nümunesi olmuştur (R. 31).

Bu mütevazi mescid minarelerinin yanı sıra daha âbidevi bir takım küçük minareler de yapılmıştır. Bunların mütenevvi misallerini daha

yaptırılmış olmakla beraber, nisbetsiz ve biçimsiz minaresinin daha geç devirlerde tadilen veya yeniden inşa edilmiş olması çok muhtemeldir.

⁵ *Hadika*, I, s. 159; Fatih'in Kiremitçibaşı Mehmed Efendi tarafından yaptırılan bu mescid 1718'de yanmış ve Halil Efendi tarafından tekrar ihya ettirilmiştir.

⁶ *Hadika*, I, s. 218; ayrıca bk. S. Ünver, *Hızır Bey Çelebi, hayatı ve eserleri*, İstanbul, 1945; İ. Hakkı Konyalı, Atatürk bulvarı güzergâhı, «*İstanbul Belediye Mecmuası*», İstanbul 1942, sayı 197, s. 10; N. Köseoğlu, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey ve oğlu müftî Ahmed Paşa, «*Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*», İstanbul 1952, sayı 120, s. 7. Bugün Voynuk Şücaeddin mescidi adını taşıyan mabed ufak ve tek katlı bir binadır, halbuki, *Hadika*'da burasının «fevkani» olduğu tasrih edilmiştir. Diğer taraftan, Hızır Bey'in neden yabancı bir hayratın hazinesine gömüldüğü de tetkike değer; bk. not 7.

⁷ *Hadika*, I, s. 85; Hacıkadın mescidi aslında Hızır Bey tarafından yaptırılmıştır.

⁸ *Hadika*, I, s. 126; eski bir Bizans kilisesi olan ve Fatih'in Sekbanbaşlarından İbrahim Ağa'nın adını taşıyan bu mescid, 1838'de Valide Pertevniyal Sultan tarafından ihya ettirilmiştir, fakat sonraları tekrar harap olarak, arsasının satışından gelir temini gayesiyle 1943'de yıktırılmıştır; bk. S. Eyice, *Demirciler ve Fatih Darüşşifası mescidleri*, «*Tarih Dergisi*», İstanbul 1950, I, s. 365 ve not 27,29; bu mescidin minaresinin bir resmi için bk. A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, lev. 8.; Yavaşca mescidi hk. bk. *Hadika*, I, s. 223.

ileride göreceğiz, fakat büyük minarelerin küçük ölçüde benzeri olarak yapılan ve maatteessüf ancak pek mahdut bir kısmı duran bir misâli burada zikretmek doğru olur. Yayla'da Bayezid II. zamanında yapılan Seyyid Ömer mescidinin bugün minaresinin yalnız kürsü ve papuç kısmı kalmış olmakla beraber⁹, bu bakiyyeler üzerinde XV. asıra ait büyük camiler minarelerinin hususiyetlerini bâriz olarak görmek kabil-dir. Taş minare kürsüsü dar cephelere taksim edilmiş, ve bunlar ince silmeler ile çerçevelemiş yâni «kitabe» adı verilen sahalara ayrılmıştır. Papuçda, gövde yuvarlağına intikal ise az röliyefli baklavalalar ile temin edilmiştir. Kürsü sathının iki yerinde muntazam kare şekilli iki boşluğun bulunması buralarda evvelce kûfi yazılı iki âyetin bulunduğu ihtimalini hatıra getirir. Taş kürsü kısmının ince silmeler ile çerçevelemesi ve az taşkın baklavalalar ile temin edilen intikal gibi hususiyetler XV. asrın ikinci kısmının büyük minarelerinde meselâ Fatih, Atik Ali Paşa, Firûz Ağa, Davud Paşa v.s., camilerinde müşahede olunur. Kürsü sathlarında kûfi kitabeler ise Bayezid camii minarelerinde mevcuttur. Mescid minarelerinin büyük camilerinkiler gibi yapılması temâyülü Mimar Sinan devrinden itibaren yepyeni bir inkişafa mazhar olmuştur. Öyle ki, Sinan tarafından yapılan bazı mescid minarelerini büyük Selâtin ve Vüzera camileri minarelerinden ayırtetmek adetâ imkânsız bir hale gelmiştir. Netekim Yedikule'de Hacı Evhad mescidinin¹⁰ zarif ve ahenkli taş minaresinde kürsü, köşelerde başlıklı 3/4 sütunlar ile tezyin edilmiştir (R.14). Gövdenin sathı ise amudî bir takım kabartma «çubuklar» ile muhtelif sathlara bölünmüştür. Alt kısımda bu çubukların arasında çiçek kabartmaları bulunmakta, yukarıda herhalde evvelce renkli kakma tezyinat ihtiva eden az derin nişler görülmektedir. Gövdesinin sathı amudî kabartma ince çubuklar ile süslü olan minarelere Sinan'ın eserlerinden Şahzade, Sokullu, Rüstem Paşa, Bâli Paşa camilerinde rastlanır. Sinan tarafından mescid minarelerinin bazılarında da tatbik edilen ince çubuk ve kabartma halindeki tezyinatın İstanbul'da en muhteşem örneğine Şahzade camii minarelerinde rastlanır. Daha ziyade Doğu Anadolu mimarisine has olan bu hususiyet Sinan tarafından âdeta tecrübe mahiyetinde tatbik edilmiş fakat hiç bir zaman bir tekâmüle mazhar olamamıştır. Tophane'deki Kılıç Ali Paşa camii minaresinde ise kabart-

⁹ *Hadika*, I, s. 123; Bayezid II.'in Arpa-eminî Ömer bin Fahreddin tarafından 1491 de yaptırılan ve bugün harabesi duran mescidin yalnız minare kürsüsü bakiyesi orijinaldir.

¹⁰ *Hadika*, I, s. 85; H. Edhem, *Nos mosquées de Stamboul*, İstanbul 1934, s. 97; 1943 e doğru yeniden ihya edilen bu güzel mescidin Mimar Sinan'ın eserlerinden biri olduğu aşîkârdır; netekim, Evliya Çelebi, (*Seyahatname*, İstanbul 1814, I, s. 311) de, burasının «Mimar Sinan binası» olduğunu yazar; ayrıca bk. İ. H. Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın eserleri*, İstanbul 1950, s. 89.

ma çubuklardan başka şerefe altında az derin nişler de mevcuttur ki, bu hususiyet Hacı Evhad mescidi ile bu cami arasında kronoloji yakınlığına ve müşterek bir mimara işaret eder. Diğer taraftan Hacı Evhad mescidinin minaresi zengin stalaktitli şerefesi, ve şebekeli korkulukları ile devrinin büyük camilerindeki minarelerin bütün hususiyetlerini üzerinde toplar. Böyle muhteşem diğer bir minare de Hekimoğlu civarında Ramazan Efendi mescidinde görülür¹¹. Burada da Hacı Evhad minaresindeki amudî çubuklar ve çiçek kabartmaları mevcuttur. Fakat burada farklı olarak kürsü, bir sıra taş ve üç sıra tuğla dizileri halinde mescidin binasına uygun bir şekilde yapılmıştır; korkuluk şebekeleri ise iki ayrı motife göre işlenmişlerdir. Mimar Sinan'dan sonra bu kadar zarif ve zengin mescid minareleri yapılmamıştır. Yalnız XVIII. asırdan itibaren şerefe çıkmaları basit halkalar halinde olan ince bir takım minareler yapılmıştır ki¹² bunların belki en nârin misallerinden birini Tophane mescidinde görmek kabildir (R. 29). Fakat diğer minare tiplerine geçmeden, üzerinde durulması icap eden ve XVII. asrın ilk yarımına ait olan çok değerli bir minare vardır ki maalesef 1945 de yıktırılmıştır. Altımermer yakınında Tulumcu Hüsam mescidine ait olan bu minare, mescidin cephesinin ortasında ve esas medhalin üzerinde bulunuyordu¹³. Kapı, ince bir silmenin çerçevelediği bir sivri kemerin içinde açılmış, ve aynı zamanda kürsü vazifesini gören bu kısmın altında beşik tonozlu medhal dehlizi meydana getirilmişti (R.1). Papuç kısmında kübik bir inşaatın bulunması belki minarenin sonraları tadil edildiğine işaret etmekte idi. Tamamen yuvarlak gövdenin üzerinde basit ve kalın halkalı bir şerefe vardı. Kahirede de böyle cephe medhali üzerinde yükselen bâzı minareler olduğu gibi, Anadolu'da Merzifon'da Çelebi Sultan medresesi ve Kayseri'de Kale camii'nin de minareleri aynı esasa göre yapılmış; Bursa'da Demirtaş mescidi minaresi ise müstakil olarak payeli ve kemerli bir şadırvanın örtüsü üstüne oturtulmuştur¹⁴.

¹¹ *Hadika*, I, s. 66; 1586 da tamamlanan Ramazan Efendi camii, Hüsrev Çelebi tarafından yaptırılmış ve uzun müddet Bezirgân mescidi adı altında tanınmıştır. Burasının Mimar Sinan'ın bir eseri olduğunu, *Tezkeret ül-Ebniye*, I, 15'deki «Hoca Hüsrev camii, Koca Mustafa paşa kurbinde» kaydından öğreniyoruz.

¹² Onsekizinci asırda bazı minarelerin şerefelerinin çıkmaları yerine istiridye kabuğu yivleri şeklinde tezeyinat yapılmıştır. Eyub'da Kasım Paşa, Karagümrükte Atik Ali Paşa, Çapa'da Kürkçübaşı camilerinde görülen bu tip, İstanbul'da mescid minarelerinde tatbik edilmemiştir.

¹³ *Hadika*, I, s. 140; H. Edhem, *Mosquées*, s. 118; H. Edhem, *Camilerimiz*, İstanbul 1933, de zikredilmemiştir. Mescid ve minaresinin yıktırılması üzerine gazetelerde yazılar neşredilmiştir; bk. *Yenisabah* (15. X. 1945); *Akşam* (4. XI. 1945, 9. XI. 1945, 14. XI. 1945, 10. XII. 1945) ve *Ülkü*, sene 1947, seri 8, sayı 8, s. 24.

¹⁴ Kahire'de Talay Ebu Razık camii; H. Saladin, *Manuel d'art musulman*, Paris

İstanbul'da eski Anadolu sanat an'anesine bağlı, gövdesinin sathı renkli tezyinata sahip büyük minarelere rastlanmaz. İstanbul minare mimarisinde sâdelik ve nisbet ahengi esas olduğundan renk ve kuvvetli gölge oyunlarının yardımına ihtiyaç duyulmamıştır. Yalnız bazı mescid minareleri arasında öyle numunelere rastlanmaktadır ki bunlarda Selçuk ve erken Osmanlı devri mimarisinin tesirleri aşikârdır. Eski bir kilise olan ve Fatih zamanında Molla Gürânî tarafından mescide çevrilen¹⁵ Molla Gürânî mescidinin (veya Vefa Kilise camii'nin) minaresinin gövdesi dış kenarları yarım yuvarlak tuğlalar ile ince amudî çubuklar halinde süslenmiştir (R. 12). Böylece burada Antalya'daki Yivli minare, Konya İnce Minare, Tire de Kara Hasan camii minaresi, Edirne de Üçşerefeli'nin çubuklu minaresinin bir benzeri karşımıza çıkmaktadır¹⁶. Şehzadebaşında 16. asıra ait Burmalı mescidin minaresi ise¹⁷, hiç tereddütsüz eski minare tiplerine bağlanmaktadır (R. 10). Kürsü ve papuç ile iç aksamı taştan, gövde kılıfı tuğladan örülen bu minarede gövdenin sathını süsleyen çubukların Molla Gürânî'deki gibi amudî değil fakat helezonî bir bükülme ile yapılmış oldukları görülür. Bunların papuç üzerin-

1907, s. 100; E. T. Richmond, *Moslem architecture*, London 1926, s. 102; El Cuyuşî camii, H. Saladin, *Manuel*, s. 100; Richmond, *Architecture*, res. 25, 26; L. Hauteceur, G. Viet, *Les mosquées du Caire*, Paris 1932, s. 231, lev. 26; El Akmar camii, Saladin, *Manuel*, s. 101, res. 59; Richmond, *Architecture*, s. 99, 103; Salahiye medresesi, Richmond, res. 38; Hauteceur-Viest, *Mosquées du Caire*, s. 255; Merzifon için bk. A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1932, II, lev. 19; Kayseri için; Gabriel, *Monuments*, I, lev. 6; Bursa için bk. M. T. Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa tarihi*, Bursa 1937, res. 114. Böyle bir minare Afganistan'da görülmüştür; O. von Niedermayer, *Afganistan*, Leipzig 1924, res. 227.

¹⁵ *Hadika*, I, s. 187; Fatih devri ulemasından, Molla Gürânî tarafından, kiliseden mescide çevrilmiştir; ayrıca bk. Schneider, *Byzanz*, s. 77.

¹⁶ Antalya hakkında bk. R. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk mimarisi* İstanbul 1941, s. 34, res. 80, 88; S. F. Erten, *Antalya vilâyeti tarihi*, İstanbul 1940 res. 11; Tire'deki minare hakkında bk. Riefstahl, *Cenub-i Garbi Anadolu*, res. 55. Manisa'da İvaz Paşa camiinin çubuklu minaresi hakkında bk. Ç. Uluçay, I. Gökçen, *Manisa tarihi*, İstanbul 1939, res. 23; Konya'da İnce minare hakkında, F. Sarre, *Konia, seldschukische Baudenkmäler*, Berlin 1927, s. 17, res. 26-28; C. Esad Arseven, *L'art turc*, İstanbul 1939, s. 57, res. 96; F. Soyman, I. Tongur, *Konya Kılavuzu*, Konya 1944, s. 44; Edirne'de çubuklu minare hakkında bk. S. Çetintaş, *Minarelerimiz*; C. Gurlitt, *Die Bauten Adrianopels*, *Orientalisches Archiv* I, (1911), s. 51. Böyle çubuklu bir minare İstanbul'da Voyvoda caddesinde Okçu Musa mescidinde görülmüyordu. Fakat on sene evvel yapılan bir tamirde, çubukların arası çimento ile doldurulmuştur; Okçu Musa mescidi hakkında bk. *Hadika*, II, s. 35.

¹⁷ *Hadika*, I, s. 65; 1554 e doğru ölen Emin Nurettin Osman Efendi tarafından herhalde Şahzade camiinin inşasından önce yaptırılmıştır; C. E. Arseven, *L'art Turc*, res. 376 b. de Burmalı minare olarak gösterilen resim buraya ait değildir; İ. H. Konyalı, *Burmalı mescid*, *Tarih Hazinesi*, 1951, sayı 10, s. 504.

deki başlangıçları mızrak uçları gibi birer kabartma ile başlamakta, yukarıdaki nihayetleri de güzel bir buluşla şerefe altındaki çıkmaların alt kenarlarına bağlanmaktadır. Amasya'da Burmalı minare ile, Edirne'de Üç şerefeli'nin Burmalı minaresinden başka en yakın benzerler arasında Ankara'da Karacabey camii minaresi de zikredilebilir. Manisa ve Tire'deki bazı minareler ise zigzağ çubukludur¹⁸.

Selçuk ve erken Osmanlı devirlerinde çok revaç bulan sırlı tuğla kaplı minareler İstanbul'da tatbik edilmiş olmamakla beraber, münferit bir misal teşkil eden Bayezid camii minaresinde renkli tezyinat görülür. Bazı mescidlerin minarelerinde gövdenin kırmızı şeritler ile süslediği vaki ise de bu ehemmiyetli bir tezyinat unsuru sayılamaz. Yalnız bir mescid minaresinde motif itibariyle eski Anadolu minare an'anesine bağlayan çift renkli bir tezyinat görüyoruz. Fatih'in Haliç cihetinde olan XVI. asra ait Hacı Hasanzâde mescidi minaresi¹⁹ beyaz taş ve kırmızı tuğladan örülmüş ve maharetle bindirme usulüne göre birleştirilen sekiz kesme taşın meydana getirdiği main şekillerinin ortası ve arası, tuğla ile intizamlı bir surette doldurulmuştur. Böylece minare gövdesi bir halı gibi tezyin edilmiştir (R. 11). Teknik itibariyle farklı olmakla beraber motif akrabalığı bakımından en yakın benzer olarak İran'daki analogilerden başka, Birgi Ulu camii ile Bergama minarelerini zikredebiliriz²⁰. Dokuma motiflerinin tuğla inşaatta tatbik edilmesinin sade ve zarif diğer bir numunesini de Uzunçarşı'da Fatih devrine ait Samanveren mescidi minaresinde buluyoruz²¹. Kürsü kısmı taş olan bu

¹⁸ Amasya'daki Burmalı minare için bk. Gabriel, *Monuments*, II, s. 17, lev. 10, Gabriel bu minareyi XIX. asra ait bir eser olarak kabul eder ki, böyle bir fikir bize doğru olamaz; bahusus bu minare *«Güzel Sanatlar Dergisi»* IV, res. 10 da görülebileceği gibi tamamen klâsik hususiyetler taşımaktadır. Edirne'de Üç Şerefeli'deki Burmalı minare için bk. S. Çetintaş, *Minarelerimiz*, res. 8, 11, 18; Karacabey için bk. İ. H. Konyalı, *Karacabey mamûresi*, İstanbul 1943, s. 11, res. s. 4; Manisa ve Tire için bk. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu*, res. 28, 56; Ç. Uluçay, I. Gökçen, *Manisa tarihi*, res. 28. Zigzag yiv ve çubuklar Kahire'de Şeyh camii minaresinde de vardır; Haute-coeur-Viet, *Mosquées du Caire*, lev. 165; aynı tezyinat tarzı Selçuk portallerini süsleyen yarım sütunlarda da kullanılmıştır.

¹⁹ *Hadika*, I, s. 88; 1505 de ölen Rumeli kazaskeri Mehmed bin Mustafa ibni Hacı Hasan tarafından yaptırıldığını yazar, Evliya Çelebi (*Seyahatname*, I, s. 312) de ise «Mimar Sinan binası mükellef bir mescid olduğu» kayıtlıdır. *Tezkiret-ül Ebniye*, II, 18 de yalnız bir Tok Hacı Hasan mescidi zikredilmiştir.

²⁰ Birgi'de Ulu cami minaresi hak. bk. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu*, s. 22, res. 34; B. Kunter, Birgi *«Ülkü»* Ankara 1947, seri 3, s. 11-13; aynı motif halılarda da görülür (W. Grote-Hasenbalg, *Teppiche aus dem Orient*, Leipzig 1936, lev. 10 da bir yürük halısı). Aynı hususiyet Selânik'de Alaca camii ve Makedonya'da Kara Feriye (Veria) de bir minarede mevcut idi. Alaca c. hk. bk. O. Tafrali, *Thessalonique*, Paris 1919, res. 53.

²¹ *Hadika*, I, s. 78; Saman Emini Hoca Sinan tarafından yaptırılmıştır. Fatih dev-

tuğla minarenin papuç kısmında intikal baklavaları veya üçgenleri yerine alt kısımları yarım yuvarlak dilimler halinde tuğladan örgüler kullanılmıştır (R. 6). Tuğla inşaatın zarif bir numunesi olan fevkanî mescid binası ile minare arasındaki kompozisyon bütünlüğü çok şayan-ı dikkattir.

Ancak XIX. asrın ortalarında yabancı mimarlar tarafından meydana getirilen bazı «eklektik» uslupli minarelerde dış aksamın tezyinatı boğulması revaç bulmağa başlamıştır. Klâsik Osmanlı-Türk ekolü uslubuna tamamen aykırı olan bu minareler Ortaköy, Dolmabahçe, Hırka-i şerif camilerinden sonra küçük camiler ve mescidlerde dahi tatbik edilmiştir. Bunun neticesi olarak bazı garip şekilli minareler ile birlikte, Bayezid'da Ali Paşa mescidi²² gibi gotik üslupda (!) ve Kadıköy Gazhane'sinde Hasan Paşa ve Suadiye camileri minareleri gibi korint sütunlarından ilham alınarak yapılmış eserler ortaya çıkmıştır (R. 27).

II. Mescidlere mahsus küçük ve değişik biçimlerde minareler.

J. Schacht tarafından Mısır'da ve Anadolu'da bazı mescidlerde rastlanan bir minare tipi üzerine dikkat çekilmiştir²³. Bu tipteki minarelerde dıştan bir meyilli taş merdiven ile bunun nihayetinde küçük bir köşk şeklinde kapalı bir şerefe bulunmaktadır. Schacht tarafından

rinin ekser eserleri için olduğu gibi, banisinin ölüm tarihi olarak *Hadika*'da 1453 tarihi gösterilmiştir ki, bu doğru olarak kabul edilemez, ayrıca bk. *Fatih devri vakfiyeleri*, Ankara 1938, s. 121; Ağzılıkçı sokağı, «*İstanbul Ansiklopedisi*», İstanbul, I, s. 168.

²² Ali Paşa mescidi 1869'da eski Ağa mescidinin yerine inşa edilmiştir (*Hadika*, I, s. 38); Ağa mescidi, «*İstanbul Ansiklopedisi*», İstanbul, I, s. 164; İ. H. Kenyalı, *Ağza camii*, «*İslâm-Türk Ansiklopedisi*», I, s. 134. Cami'nin tamiri 1952'de bitmiştir.

²³ J. Schacht, *Ein archaischer Minaret Typ in Ägypten und Anatolien*, «*Ars Islamica*» 1938, V, s. 46-55. Merdiven minareler (Treppen-Minareten) olarak dahi adlandırılan bu minareler için ayrıca bk. P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul 1934, s. 119, 129 (tercümesi, *Menteşe Beyliği*, Ankara 1944, s. 118, 127) ve K. Wulzinger-P. Wittek-F. Sarre, *Das islamische Milet*, Berlin, Leipzig 1934, s. 4, 38 ve lev. 16. Bu tip minarelerden Anadolu'da daha neşredilmemiş birçok örnekler vardır. Rodos'da eski bir kilisenin merdivenli bir nişi mevcuttur, A. Gabriel, *La cité de Rhodes*, Paris 1923, s. 174, res. 120, lev. 21 b; H. Balducci, *Rodos'da Türk mimarisi*, Ankara 1945, s. 63, res. 41, bunun bir açıklama minberi daha doğrusu vaiz kürsüsü olarak kullanılmış olabileceği hakkında bk. J. de Kergorlay, *Soirs d'épopée en Chypre en Rhodes*, Paris 1918, s. 227, lev. 24. Türk sanatında bazı açıklama minberleri neşredilmiştir, meselâ, Bursa'da Ömer Bey camii, bk. H. Wilde, *Brussa*, Berlin 1909, s. 31, res. 38; Gelibolu'da Okmeydanı namazgâhı, bk. F. Kurtoglu, *Gelibolu ve yöresi tarihi*, İstanbul 1938; İstanbul'da Okmeydanı namazgâhı, bk. B. Kunter, *Türk spor mimarisine dair «Güzel Sanatlar»*, Ankara 1944, V, res. 4, 8; B. Kunter, *Eski Türk sporları*, İstanbul 1938, res. 28; S. Kâni İrtem, *Türk kemankeşleri*, İstanbul 1938, s. 18; İstanbul'da Anadoluhisarı namazgâhı, bk. A. Gabriel, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris 1943, res. 11; Anadoluhisarı, «*İstanbul Ansiklopedisi*», İstanbul, II, s. 498.

Mısır'daki misâllere dayanmak suretile, «arkaik» bir tip olarak isimlendirilen ve menşei Amr camiinin ilk minaresine bağlanan bu tipin, minberler ile çok yakın bir benzerliğe sahip olduğu ve gerek bu minarelerin ve gerek minber mimarisinin müşterek bir esasâ yâni yüksek bir yerden ses duyurmak fikrine dayandıkları aşikârdır. Bu yakın benzerliği nazarı dikkate alarak bu tip minareleri «minber şeklinde minareler» olarak da adlandırmak mümkündür. Bu tipin bir kaç numunesine de İstanbul'da rastlıyoruz. En şayan-ı dikkat olanı Büyük Çekmece'de Mimar Sinan tarafından XVI. asırda Sokullu Mehmed Paşa adına yapılan mescidin minaresidir²⁴. Şerefeyi teşkil eden ve korkuluk ve kemerleri zengin surette tezyin edilmiş olan köşk-şerefeye dıştan bir taş merdivenle çıkılır (R. 15). Bu misâlin münferid kalmadığını Yenibahçe'de Hoca Attar Halil mescidinin minaresi de ispat etmektedir²⁵. Yine XVI. asır sonlarında yapılan bu minarede, mescidin avlu duvarına bitişik uzun bir taş merdivenden ve bunun nihayetindeki mermer bir köşk-şerefeden ibarettir (R. 2). Fakat burada garip bir hususiyet vardır ki o da bu şerefenin iki ayrı cepheye sahip muhteşem bir köşe çeşmesinin damına oturtulmuş olmasıdır (R. 19). Bu orijinal tertip tarzı Halıçlarda Öksüzce mescidinin XVII. asra ait Gürcü Mehmed Paşa çeşmesi üzerine yapılan minaresinde de tekrarlanmıştır²⁶. Fakat son yıllarda mescid ve minaresi tamamen yokolmuş yalnız çeşmenin harabesi kalmıştır.

İstanbul'daki mescid minareleri arasında diğer bir tip daha mevcuttur ki bunda «minber şeklindeki minarelerde» görülen dıştan merdiven yoktur. Bunlar sadece köşk biçiminde bir şerefeden ibaret olup mescid binasının yan duvarının dışına asılmıştır ve bu bakımdan Ortaçağ askerî mimarisinde görülen²⁷ cumbalı gözetleme kuleciklerini hatırlar.

²⁴ *Tezkiret-ül Ebnige*, II, 46; İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 102.

²⁵ *Hadika*, I, s. 221; Hoca Attar Halil Ağa tarafından yaptırılan bu mescid başka bir yerde iken Rüstem Paşa tarafından yeri beğenilerek gaspedilmiş, ve Paşa oraya kendi namına bir mescid yaptırmıştır. Halil Ağa mescidinin enkazı ise şimdiki yere taşınarak yeniden kurulmuştur. Minarenin altındaki çeşme ise 1565 e doğru tamamlanan Mihrimah camii inşaatı ile alâkalıdır; bk. İ. H. Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın eserleri*, İstanbul 1950, s. 60 ve 66.

²⁶ *Hadika*, I, s. 50; Mescid, Daye Hatun tarafından yaptırılmıştır. Çeşme hakkında bk., İ. H. Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, s. 68; İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen dosyaları arasında no. 566 da çeşme ve minarenin eski bir fotoğrafı vardır. Bu tip, fakat avlu kapısı üstünde minareler, Asya'da mevcuttur; bk. Niedermayer, *Afganistan*, res. 227; F. Sarre, *Transkaukasten, Persien, Mesopotamien, Transkaspien, Land und Leute*, Berlin 1899, H. Thiersch, *Pharos*, Leipzig, 1909, res. 447.

²⁷ L. Réau, *Dictionnaire d'art et d'archéologie*, Paris 1930, s. 160 da «echauquette» maddesinde şatolardaki küçük gözetleme kulelerini şöyle tarif eder: «Guerite

latırlar. Tahtakale'de Fatih devrine ait Timurtaş mescidinin²⁸ (R. 9) ve Topkapı sarayının ikinci avlusunda Beşir Ağa mescidinin²⁹ dışarı küçük bir cumba şeklinde taşan böyle minareleri vardır. Tuğladan olan bu küçük minarelerde ezan ufak pencereler halindeki menfezlerden okunmaktadır. Son yarım asır içinde bu tipi hatırlatan, dışarı taşkın bazı basit ahşap minareler yapılmıştır ki bunların numuneleri, Köprülü camii ile Eyûb da Arpacı Hayrettin mescidinde (R. 26) ve Eminönünde Arpacılar camiinde görülür³⁰.

Cumba halindeki asma minarelerin küçük menfezli şerefeleri mustakil olarak yapılan minarelerde de müşahade olunmaktadır. Bu tip minareler Klasik Türk mimarisinin baca ve kubbe fenerleri ile yakın benzerlik gösterirler. Yenibahçe de Kaptan Sinan Paşa mescidinin böyle küçük pencere, şerefesi çıkıntısız minaresi³¹ artık mevcut değildir. Fakat bu tipin en mükemmel misallerinden birini yine Yenibahçe'de Mimar Sinan tarafından 16. asırda kendisi için yaptığı mescidin minaresi teşkil eder³². Garip bir plâna sahip olan mescidin (R.5) methali yanında yükselen bu çok köşeli ve tamamen bir bacayı andıran minarenin en üst kısmında etrafları kabartma tezyinat ihtiva eden pencereler açılmıştır (R.13). Bu minare umumî görünüşü bakımından Urfa Ulu camii minaresinin minyatür bir benzeri de sayılabilir³³. Çarşamba'da Hıramî Ahmet Paşa

«en pierre, coiffée d'une toiture conique en poivrière placée en encorbellement aux angles des châteaux forts» (almanca: Erker), ayrıca bk. J. Jahn-Heidenreich - v. Jenny, *Wörterbuch der Kunst*, Stuttgart 1940, s. 140. Edirne'de Süleyman Çelebi tarafından 1403 de inşasına başlatılan ve Mehmed I. zamanında 1414 de tamamlanan, mimar Konyalı Hacı Alaeddin'in eseri Eski Cami'nin başlıbaşına bir abide teşkil eden büyük minaresinin, kürsüsünün köşeleri de böyle cumba şeklinde çıkıntılar ile süslenmiştir, bunun bir resmi için bk. Çetintaş, *Minarelerimiz*, res. 9.

²⁸ Hadika, I, s. 70; Fatih devrinde yaptırılmıştır, *Fatih vakfiyeleri*, s. 151, ve «Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni», İstanbul 1946, sayı 51, s. 5.

²⁹ Abdurrahman Şeref, Topkapı sarayı humayunu, «Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası», İstanbul 1911, I, s. 339; resim için bk. T. Öz, Topkapı Sarayı Müzesi onarımları, «Güzel Sanatlar», Ankara 1949, VI, s. 26.

³⁰ Arpacılar veya Bursa tekkesi mescidinin minaresi 1947 de yapılmıştır.

³¹ Hadika, I, s. 127; artık hiç bir izi kalmayan bu minareyi C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, s. 76 deki bir resmi sayesinde tanıyoruz.

³² Hadika, I, s. 199; Mimar Sinan mescidinin bugün yalnız minaresi vardır. Planı ve resmi için bk. C. Gurlitt, *Baukunst*, s. 76; *Yedigün*, sene 1936, sayı 162, s. 9; A. Gabriel, *Mosquées de Constantinople*, Paris 1926, s. 416, res. 38; İ. H. Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 96 v.d.

³³ Sekiz cephe, köşeli olan bu heybətli taş minarenin en üst kısmında kemerli menfezler vardır, bu hususta bk. A. Gabriel, *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris 1940, I, s. 282, II, lev. 101; *Türkiye tarihi anıtları*, Ankara 1946, res. 141.

mescidinin³⁴ artık mevcut olmayan (R. 3) fakat resimleri neşredilmiş bulunan minaresi sayesinde gerek bu, gerek cumbalı tipin menşeinin ahşap minare mimarisinden gelmiş olduğunu anlıyoruz. Bazı teferruat farkları ile aynı tipin tatbikatını, Eyub'da ikisi de XVI. asıra ait, Silâhi Mehmed Bey³⁵ ve Semiz Ali Paşa mescidlerinde³⁶ de bulmaktayız. Silâhi Mehmed Bey mescidi, minaresi mescid binasının planına göre vaziyeti bakımından olduğu kadar (R. 4) tekniğinin orijinalitesi ile de dikkati çeker. Kible duvarının dışında ve avlu kapısı yanında mustakil olan minare, tuğla dizileri halinde yapılmış ve kare kürsüden poligonal bir gövdeye geçilmiştir (R. 16). Şerefeyi teşkil eden köşkün korkulukları kabartmalar ile süslenmiş, ve menfezlerin etrafları da tezyin edilmiştir. Evvelce zikrolunan Samanveren mescidinin şerefesinin de ufak farklarla bu şekilde olduğu bilinmekte ise de bu minarenin şerefe kısmı artık mevcut değildir. Aynı tipin XVII-XVIII. asırlara ait numunelerini Mevlevihanekapı civarında Melek Hatun mescidinde³⁷ (R. 20), Karagüm-rük'te de Derviş Ali mescidinde³⁸ buluyoruz (R. 18). Hatta bütün garabetlerine rağmen, aynı zamanda asma minareleri hatırlatan iki küçük minareyi de bu gruba dahil edebiliriz. Bunlardan biri, eski bir sütunun üzerine oturtulan bir şerefeden ibaret olan Kasımpaşa'da Küçük Piyale mescidi minaresi³⁹, diğeri ise Ağaça-yırı mescidi (R. 21) minaresidir⁴⁰. Buraya kadar çeşitli numunelerini gördüğümüz minare tipinin menşei doğrudan doğruya Amr camii minaresine bağlamaya lüzum yoktur. Bu tip minareler yapıtlarının iptidai ve basit olması bakımlarından «arkaik» sayılabilirler. Müezzin için mahfuz bir «ezan yeri» ile mahiyeti icabı yüksek bir yerde olan bu «ezan yerine» çıkmağı temin eden bir merdivenden—

³⁴ Hadika, I, s. 38; S. Eyice, Ahmed Paşa mescidi, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, s. 271; ahşap minarenin resmi, C. Gurlitt, *Baukunst Konstantinopels*, s. 40 da ve A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, lev. 55 de bulunmaktadır.

³⁵ Hadika, I, s. 280; Silahşor Mehmed Bey tarafından yaptırılan bu mescide Surahî mescidi dahi denirmiş; Hacı İsmail beyzâde Osman, *Mecmua-i Cavâmi*, İstanbul 1304, II, s. 2 de, Silâhi mescidi olarak kayıtlıdır; ayrıca bk. H. Edhem, *Mosquées*, s. 80; Gabriel, *Mosquées de Constantinople*, s. 416; R. E. Koçu, Bey mescidi, *Bâ-yük Dağı*, İstanbul 1948.

³⁶ Hadika, I, s. 268; Sadrazam Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır (öl. 1564) Ali Paşa mescidi, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, s. 430.

³⁷ Hadika, I, s. 161; Karaağaç mescidi olarak kayıtlıdır.

³⁸ Hadika, I, s. 109.

³⁹ Hadika, I, s. 21; M. Raif, *Mir'at-ı İstanbul*, s. 518; S. Abağ, *Kasımpaşanın tarihçesi*, İstanbul 1935, s. 22.

⁴⁰ Hadika, I, s. 47; Kasım Çavuş tarafından yaptırılmıştır, ayrıca bk. Ağaça-yırı mescidi, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, s. 134.

cumba halindeki minarelerde tabiatıyla bu merdiven yoktur—ibaret böyle bâsit ve inşaaşı gayet kolay ve ucuz ahşap veya kârgir minarelere Anadolu'nun hemen her tarafında rastlanır. İstanbul'da bu tip tatbik olunurken bu tipin temin ettiği kolay ve zahmetsiz elde edilen dekoratif vasıflardan bol surette istifade olunmuş ve neticede, zikrettiğimiz sâde, zarif fakat göz oyalıyıcı eserler meydana getirilmiştir⁴¹. Böylece az masrafla ve basit surette yapılan mescidlerin İstanbul gibi mabedi bol bir yerde, rahatsız edici bir yeknesaklık göstermelerinin önüne geçilmiştir.

Bütün bu gördüğümüz ve esasları klâsik Türk mimarisi devrinden itibaren ortaya çıkmış olan mescid minareleri tipleri XIX. asırda yerlerini kısmen bu eski şekillerden mülhem olan yeni bir minare tipine bırakmışlardır. Bu tipteki minarelerde, büyük minarelerde olduğu gibi dışarı taşkın bir şerefe bulunmaktadır. Fakat buna mukabil şerefenin daha mahfuz olması için İran minarelerinde de olduğu gibi üzeri bir sakıfla örtülerek, bu sakıf ince sütunlara bindirilmiştir. Böylece Osmanlı-Türk mimarî an'anesinden bir derece uzaklaşmış ve bu arada şerefe çıkmasını tutan konsollar da bir takım tezyinatla doldurulmuştur. Çırağan sarayı karşısında XIX. asrın ortasında yapılan Mecidiye camii minaresi⁴² bu yeni temayülü gayet güzel olarak aksettirir. Burada ince sütunlar gotik usluapta kemerleri taşır (R. 22). Aynı hususiyet daha sade olarak 1866 da yapılan Babiâli camiinde de⁴³ tatbik edilmiş (R. 24) ve 1872 de yeniden inşa edilen Bahçekapı'da Hacı Küçük camiinde⁴⁴ gine gotik usluapta (I) en garip şeklini almıştır (R. 23). Nihayet şerefeyi bir sakıfla örtmek merakı 1911 de yapılan ve İran minareleri tesiri çok bâriz olan Hobyar mescidinde⁴⁵, ve Galata'da Karaköy camiinde⁴⁶ son haddini bulmuştur (R. 25). Aynı devirde yâni son yarım asır

⁴¹ Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde dışardan merdivenli bir şerefeden ibaret minarelere, daha doğrusu ezan yerlerine rastlanmaktadır. Kayseri havalisinde bk. G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925, levha cildi, I, lev. 19 Bergama yakınlarında Dünderli'de ve daha birçok yerlerde bu tip minareler görülmektedir.

⁴² Raif, *Mirat*, s. 290; Yedigün neşriyatı, *İstanbul âbideleri*, İstanbul tz. s. 62; bu minarenin aynı bir benzeri Kâğıthane'de Çağlayan kasrının yanındaki camiin minaresidir.

⁴³ *Hadika*, I, s. 213; bu camiin yerinde İmam Ali Efendi tarafından yaptırılan Nallı mescid vardı. Babiâli binaları yeniden yapılırken 1869 da mescid de yeniden inşa edilmiştir, krş. *Tanzimat*, İstanbul 1940, resimler kısmı, res. 1.

⁴⁴ *Hadika*, I, s. 185; Küçük Ahmed Ağa tarafından Fatih zamanında yaptırılmıştır.

⁴⁵ *Hadika*, I, s. 102; Hobyar Bey tarafından yaptırılan mescid, Büyük postahane inşa edilirken yeniden yapılmıştır. İnşası geç tamamlanan minare hakkında mimar Muzafer beyin cevabı hakkında bk. *Hayal*, sayı 30-36 (1326).

⁴⁶ *Hadika*, II, s. 39; A. M. Schneider, M. İ. Nomidis, *Galata*, İstanbul, 1944, s. 33; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen mescid, sonraları yeniden yapılmıştır.

içinde yapılan ahşap mescid minareleri ise (R. 30) zikre değer bir hususiyet göstermezler⁴⁷.

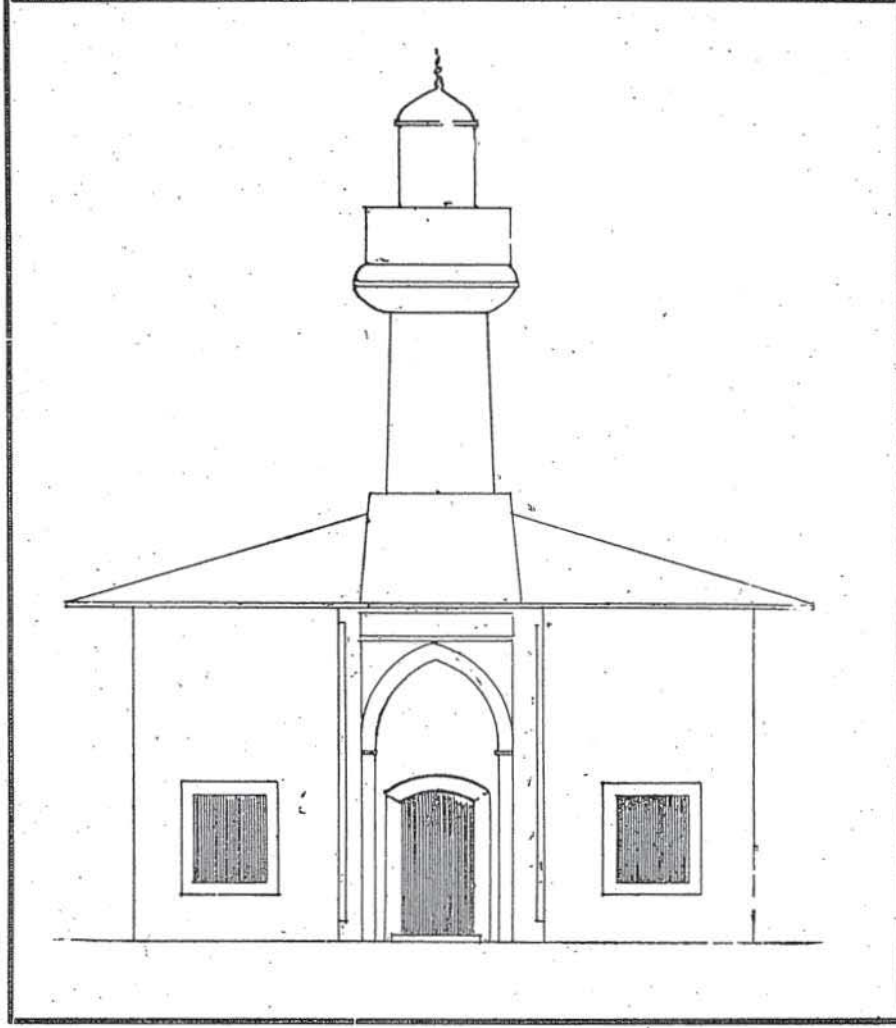
Netice:

Başlıca iki büyük grup halinde topladığımız İstanbul mescid minarelerinin burada zikredilen mahdut numuneleri yeni bir mesele daha ortaya koymaktadır ki o da, minarelerin mescid binasına göre olan vaziyetleridir. Osmanlı-Türk mimarisinde büyük camilerde bazı nadir istisnalar ile muayyen yeri olan minarelerin mescidlerde daha serbest surette inşa edildikleri görülmektedir. Netekim Samanveren mescidi minaresi mescidin sol tarafında, Sokollu mescidi minaresi münferid olarak ayrı, Hoca Attar Halil mescidi minaresi, mescidin ilerisinde ve bir çeşme üzerinde, Tulumcu Hüsam mescidi minaresi kapının üstünde ve cephenin ortasında, nihayet Silâhi mescidi minaresi de kible duvarının önünde ve avlu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.

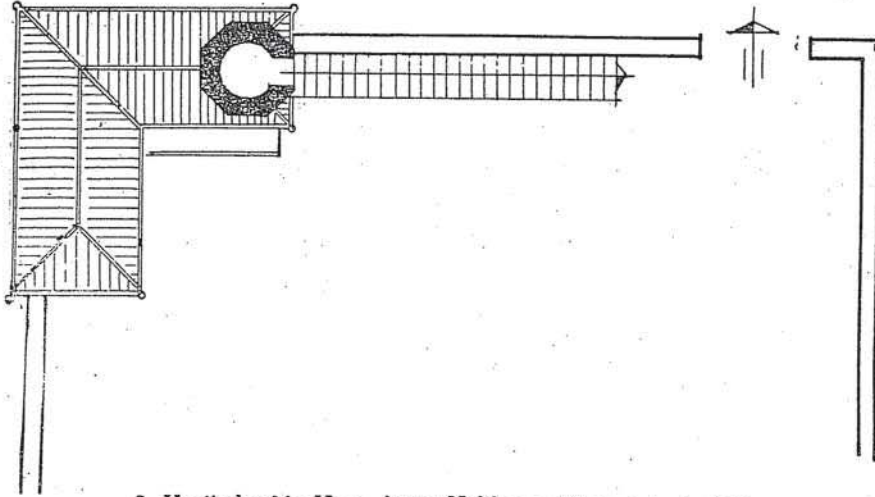
İstanbul'un birçok mescid ve küçük camii son yarım asır içinde zelzele, yangın ve nihayet bakımsızlık ve kasdi tahribatın kurbanı olmuştur. Bunlardan bir kısmını tetkik ederek yaptığımız bu ufak araştırmada şimdiye kadar lâzım geldiği kadar ehemmiyet verilmeyen bu küçük abidelerin, ne derece zengin ve mütenevvi şekillere sahip bulundukları belirtilmiş olmaktadır.

İstanbul camilerinin etraflı ve dikkatli bir tetkikinden sonra meydana gelecek «korpüs»'ü beklemeden bu yolda yapılacak çalışmalar gayet tabii olarak birçok noksanlar ihtiva edecektir. Evvelce de işaret ettiğim gibi bu yazım bu sahada yapılmış bir teşebbüs mahiyetinde olduğundan ileride yapılacak araştırmaların daha birçok şayanı dikkat misalleri tanınamızı sağlayacağını beklemek yerinde olur.

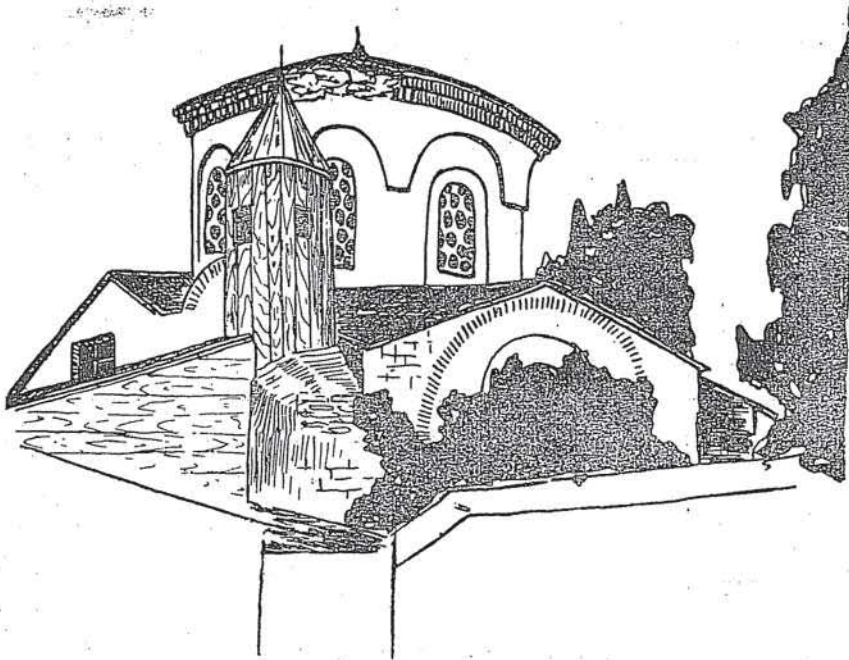
⁴⁷ İstanbul'da birçok ahşap minareler var ise de bunların miktarları gün geçtikçe azalmaktadır, meselâ Galata'da Bektaş Ağa mescidi minaresi yıktırılmıştır, Üsküdar'da Ahmed Çelebi, Ortaköy'de Cavid Ağa, Alibey Köyü, Galata'da Yağkapı, Karagüm-rük'de Karabaş mescidlerinin minareleri ahşaptır. Bunlardan sonuncusunun bir hususiyeti de tamamen çinko kaplı olmasıdır.

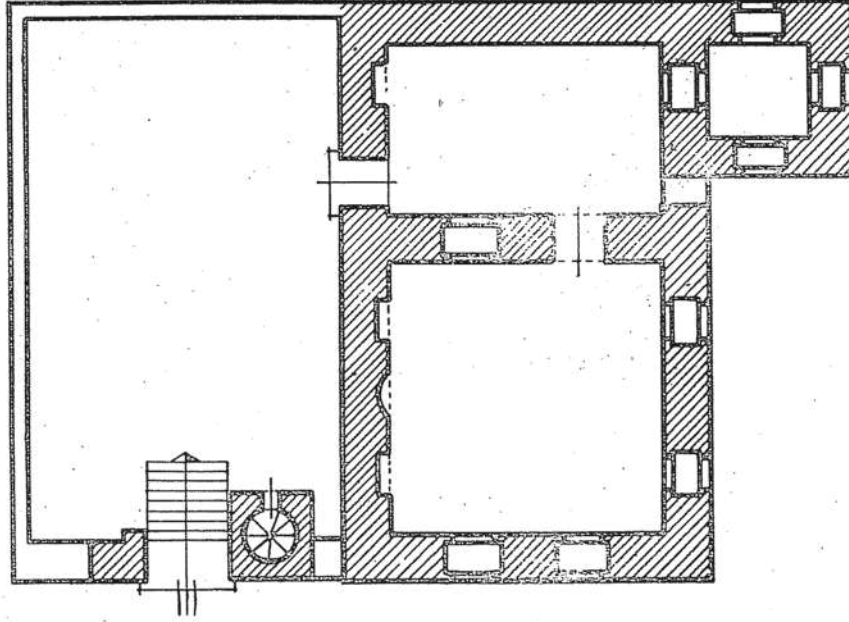
1. Tulumcu Hüsam mescidinin cephesi ve minaresi
(Mescid ve minare 1945 de yıktırılmıştır)

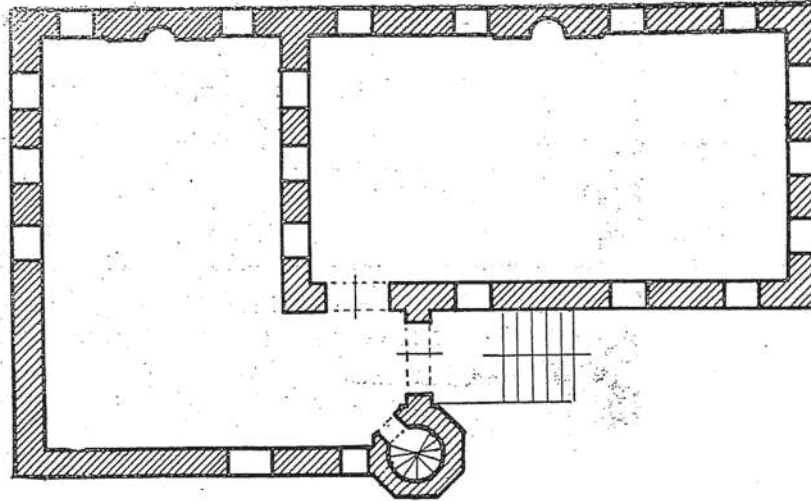
2. Yenibahçe'de Hoca Attar Halil mescidinin avlu krokisi.

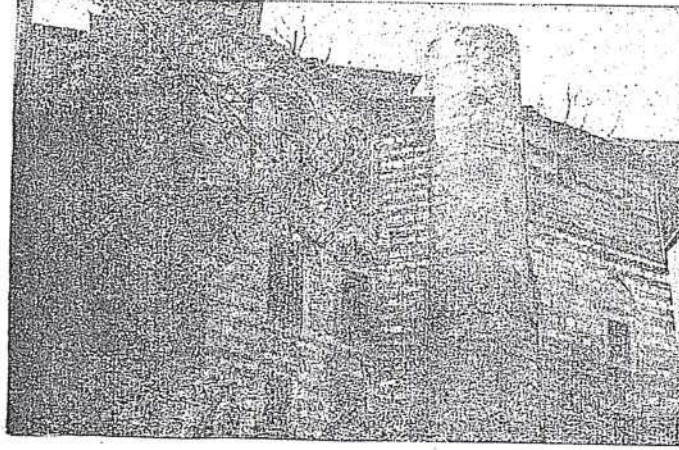
3. Çarşamba'da Hıramî Ahmed Paşa mescidinin ahşap minaresi.

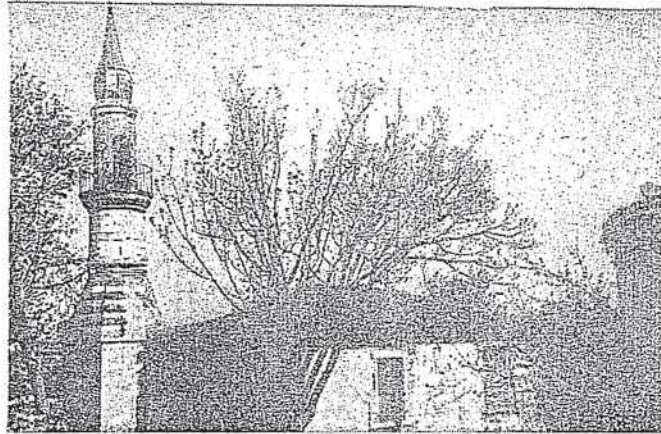
4. Eyub'da Silâhî Mehmed Bey mescidinin krokisi.

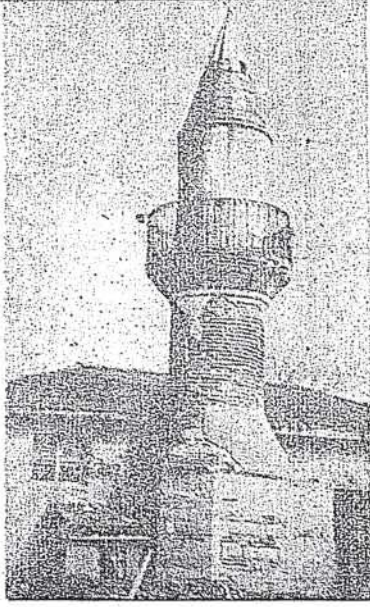
5. Yenibahçe'de Mimar Sinan medsciinin krokisi.

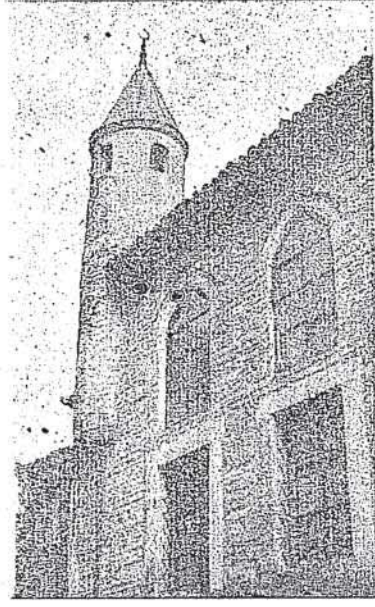
6. Uzunçarşı'da Samanveren mescidi

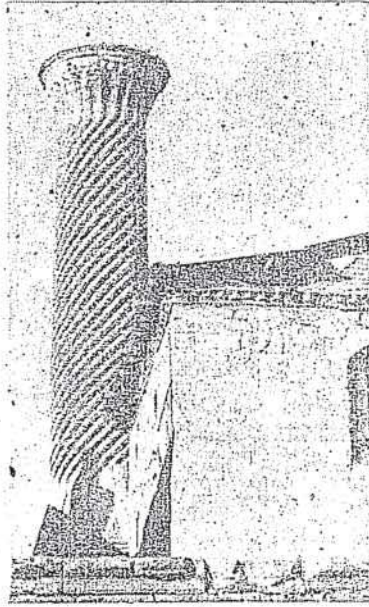
7. Topkapı'da Fatma Sultan mescidi

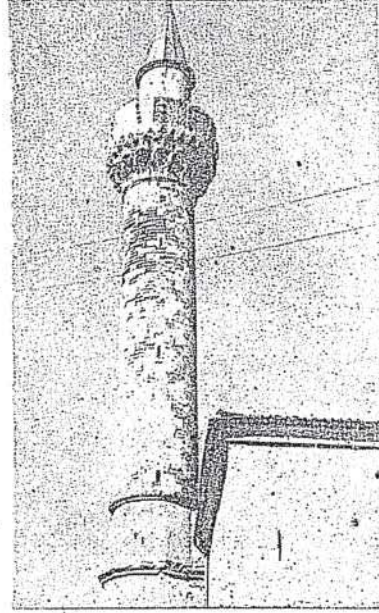
8. Koruk mescidi

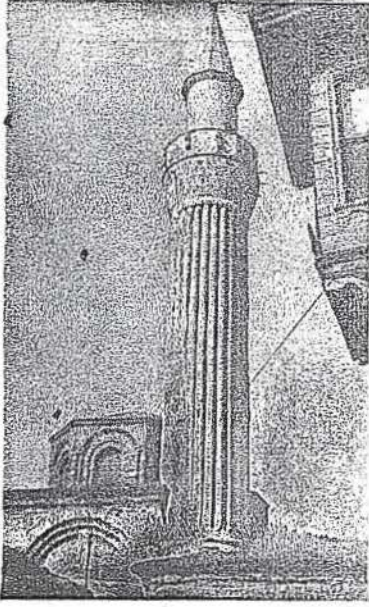
9. Timurtaş mescidi

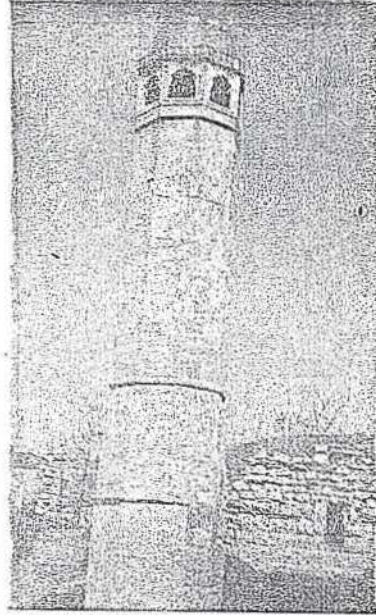
10. Burmalı mescid

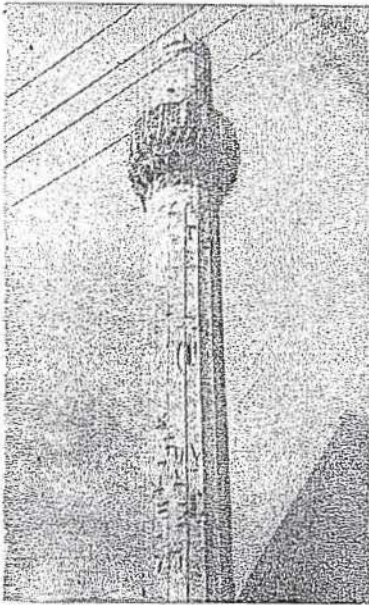
11. Hasanzâde mescidi

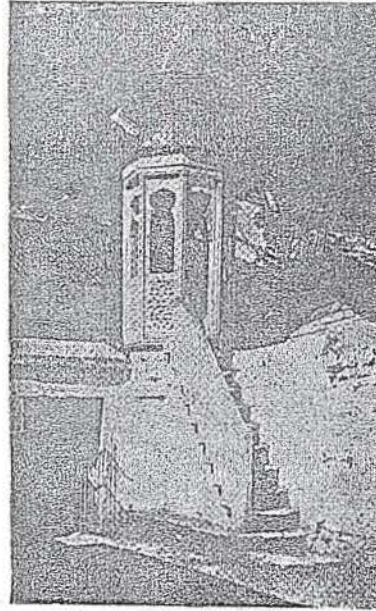
12. Vefa Kilit camii

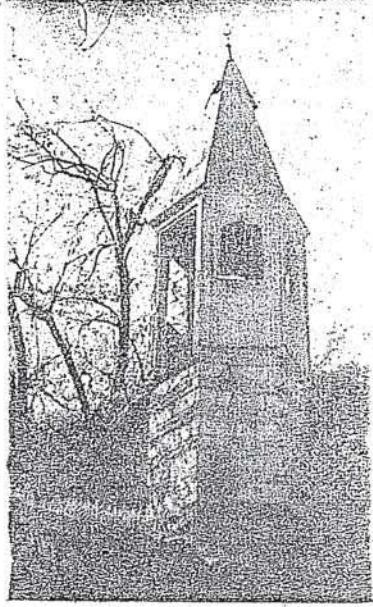
13. Mimar Sinan mescidi

14. Hacı Bektaş Veli mescidi

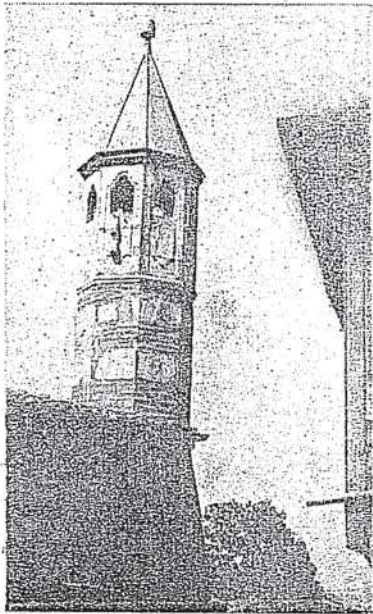
15. Çelebi Mehmet Camii

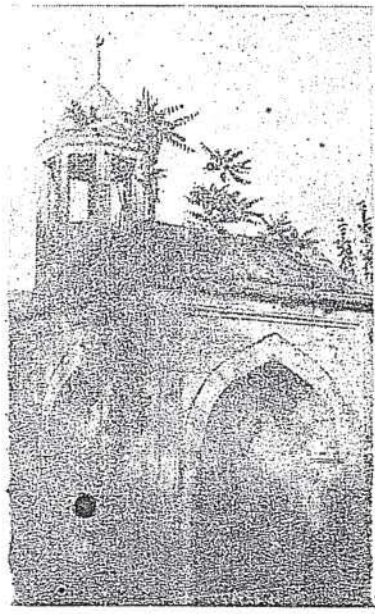
16. Silâhi mescidi

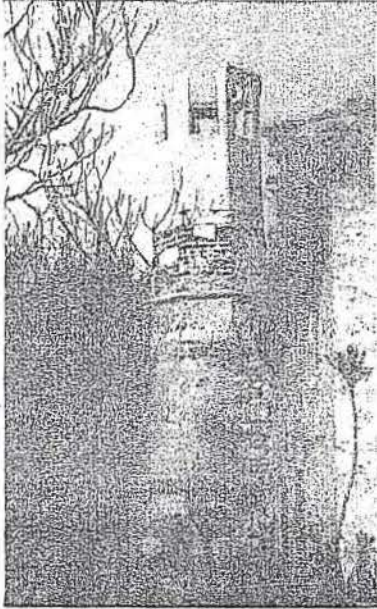
17. Semiz Ali Paşa mescidi

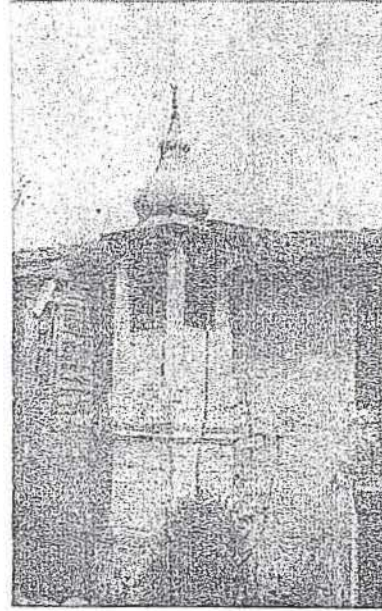
18. Derviş Ali mescidi

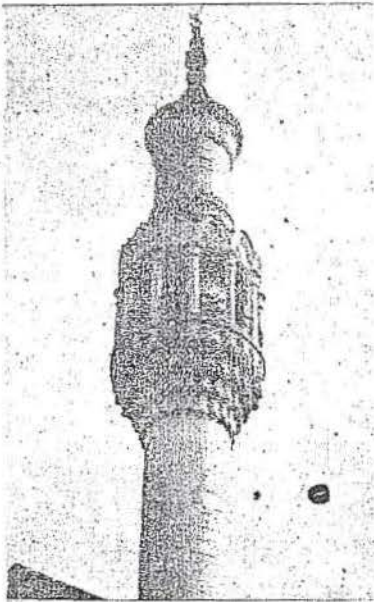
19. Hoca Halil Ağa mescidi

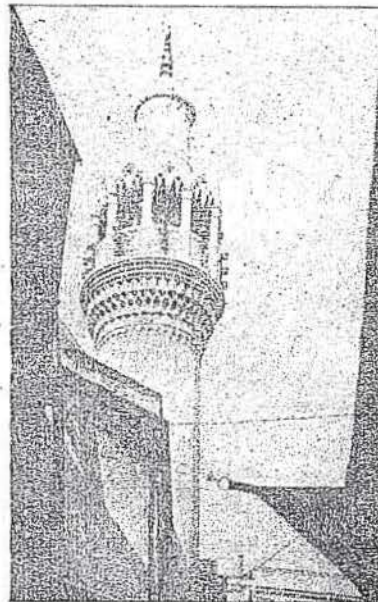
20. Melek Hatun mescidi

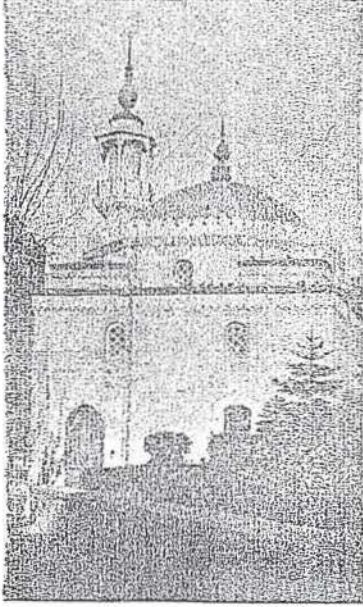
21. Ağa 'çayırı mescidi

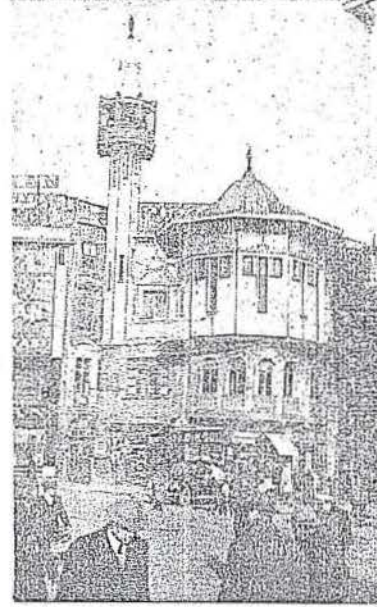
22. Mevlâna camii

23. Hacı Kâzım mescidi

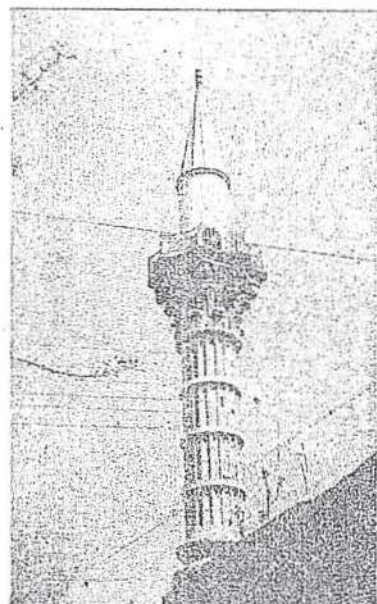
24. Bâbüâli camii

25. Karaköy camii

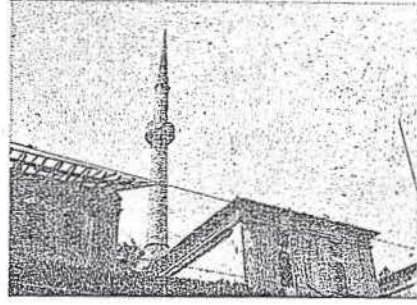
26. Arpacı Hayreddin mescidi

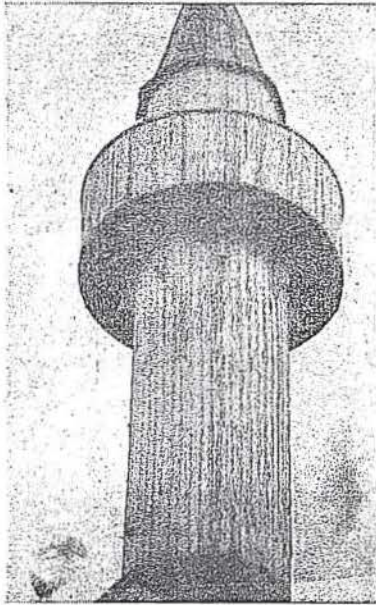
27. Gazhane camii

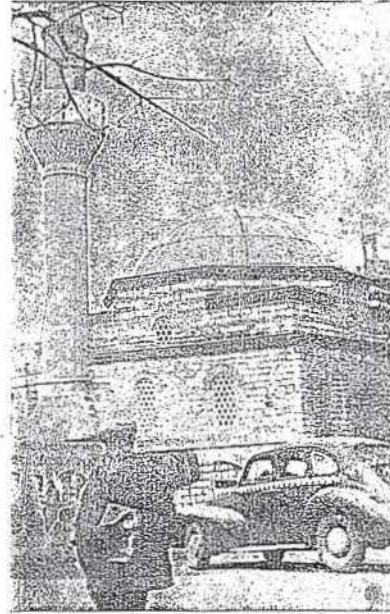
28. Kızılminare mescidi

29. Tophane mescidi

30. Yeğlarpınarı mescidi

31. Yavuzpaşa Şahin mescidi